

Дејан Медаковић

ЕФЕМЕРИС

(одломци)

Поново, дакле, улазим у свет своје маште, у којем сам се једино добро осећао, суочен искључиво са оним што ме је у животу чинило спокојним и способним да надјачам зло. Себе сам у то безброј пута уверавао и то је напослетку постала моја велика животна истина, право откривење. Рат ми је то сазнање грубо наметнуо и више не могу да га се ослободим. Као отпор злу и насиљу, ја сам, неком новостеченом снагом, управо у овом рату, одлучио да се што пре определим за све неспутане маште. Тај свет открио сам у Музеју кнеза Павла у који сам ступио као асистент волонтер 1. марта 1942.

Не могу рећи да сам у Музеју прихваћен радосно и вољно. Напротив, већ од првог дана осетио сам да ме сви службеници посматрају са нескривеним радозналешћу и са исто толико испољеног неповерења. Сумњали су, вероватно, да у овом часу могу у Музеју да будем и од неке користи. Равнодушност, која је граничила и са неучтивом мрзовољом, осетио сам већ и приликом представљања директору Музеја кнеза Павла, господину Милану Кашанину. Примео ме је у свом великом и удобном кабинету. Није устао, а није ме ни понудио да седнем. Иако је већ редовно долазио суботом код Рајићевих, где сам га и упознао, било ми је јасно да је одмах на почетку мога службовања у Музеју желео да ми стави до знања да то неће утицати на наше службене односе.

- Ви сте од данас службеник Музеја - рекао ми је суво. - Истина, ви сте волонтер и нећете примати плату, али имате обавезе као и сви други службеници. То важи и за радно време. Ваш непосредни шеф биће кустос Ђорђе Мано-Зиси. Ако буде било потребно зваћу вас, а сад идите горе у библиотеку и упознајте се са вашим будућим колегама.

Разговор је био кратак и без посебне срдчности. Било ми је јасно да пред собом гледам човека иза чијег несумњивог ауторитета још стоји сам Кнез намесник Павле. Учинило ми се да је кнежев дух још присутан у овом здању које је тада и даље носило његово име. Као да ће се свакога тренутка отворити нека врата, а у собу ући овај елегантни и тако повучени принц, за кога сам већ раније чуо да је доиста био и велики познавалац уметности, да је у Кембриџу завршио студије историје уметности и да је постао познати сакупљач слика. Један део своје збирке поклонио је свом музеју, коме је од оснивања 1937. године дао и своје име и своју дарожљивост.

На спрату, у бившој краљевој библиотеци, већ ме је чекао мој нови шеф, професор Ђорђе Мано-Зиси. Био је дебелушкаст, румен у лицу и живих покрета, а говорио је испрекидано, немирно скачући с теме на тему. Очигледно, био је збуњен мојом присутношћу и чињеницом да ће одсад са мном делити велики, двоструки сто кнеза Михаила. Као да је и у овој просторији још све

опомињало на бивше власнике овога здања. Владала је нека необична тишина, улазило се нечујно, као на прстима, а гласна реч сама је замирала у грлу и прелазила у обавезно шапутање. Чак се и плаховити Ђорђе Мано-Зиси, после првих бучних излива своје радости што је коначно добио асистента, па био он и волонтер, брзо утишао, као да се одједном сетио да је прекршио строги кућни ред који је у Музеју завео Милан Кашанин.

Прву непријатност доживео сам у разговору са архитектом Музеја Иваном Здравковићем. Висок, елегантан лепотан, одмах ми је ставио до знања да му није сасвим јасно зашто у Србију, са свих страна, из Хрватске бежи толики свет. Чак ми је грубо рекао:

- Да сте ваљали, не би морали да бежите.

На ту увреду, која је у трену болно севнула, јетко сам одбрусио:

- Ви говорите којешта. Идите на Саву и погледајте оне лешеве које плове, па ће вам можда бити јасније зашто људи беже.

Заћутао је. Отада смо били у најбољим односима и ја сам радо слушао Здравковићеве приче из времена када је у Музеј готово свакодневно долазио његов патрон кнез намесник Павле.

Схваташ да сам у Музеју препуштен самом себи, а да општа равнодушност временом неће постати мања, покушао сам да из овог стања извучем и одређене предности. Схватио сам да ми је поклоњено време, огромно време које однекуда, ваљда зато јер је био рат и јер је владала општа беда, протиче споро и тромо, све у неком јаловом ишчекивању неког чуда. Као да су сви људи око мене, скривено у себи носили ту своју дубоку чежњу за чудом, наду да ће овај судњи дан који се обрушио на невине Србе, одједном, доиста преко ноћи, престати и да ћемо се сви опет вратити оном спокојству и миру који нам је изненада нарушила та груба сила. Људи су тежили да и код других открију бар искру те исте наде која их је спасавала од неминовног очајања. Несигурни и сумњичави, а гоњени личном несрећом и страхом, људи су на сваком кораку и у свакој прилици тражили своје истомишљенике како би их одмах претворили у своје саучеснике.

Овде, у Музеју кнеза Павла, у којем је још владао раније устројени ред, схватио сам да сам се одједном обрео у једној сасвим чудној оази створеној у том полузатвореном простору. Јер, иако је Музеј званично био отворен за публику, ипак, најчешће је био пуст и готово без иједног посетиоца. Чак су нас и немачки војници заобилазили као да су још поштовали име нашег кнежевског протектора. У то време ми смо представљали и некакав преживели остатак пропале државе, а наше збирке као да су претворене и у неке таоце, у гаранте наше неизвесне судбине.

Том утиску и уверењу да смо заштићени и нерањиви доприносио је и наш директор Милан Кашанин, јер је и упорно чувао све своје предратне директорске навике, своју несумњиву строгост која није трпела ни најмањи неред. Понашао се као да се ништа битно није догодило, као да ће свакога

тренутка, на службенички улаз у Музеј ући Његово краљевско височанство, онако хитро, чиграсто, поздрављајући запрепашћене служитеље скидањем свог сивог полуцилиндера.

Понекад, доиста, није било лако да у Музеју живимо као да се ништа неће и не може десити, кад нас, ето, из своје далеке енглеске интернације штити и брани наш протерани кнез, онај исти који још никако није потпуно ишчезао из ходника и сала ове негдашње краљевске палате.

Како је време пролазило, постепено су се у Музеју откривале и пукотине у нашој свечаној фасади. Искрсли су тренуци када смо сви заједно доживљавали своје отржење као опште буђење из неког трансa. То су били тренуци када смо били изненадно суочени са бруталним поступцима једне свирепе окупације. Били су то часови када су нам некакве немачке војне власти, увек по вишем наређењу, тражиле па и односиле слике за украшавање разних кантина и Солдатенхеима.¹ Тако је из Музеја нестао портрет цара Франца Јозефа I и царице Јелисавете, док се Гестапо однекуда устремио на портрет енглеског шпијуна пуковника Лоренса. Дуго нам није било јасан избор баш ових слика, чија је уметничка вредност била више него скромна.

Тада се у Музеју појавио наш други заштитник: барон Јохан Албрехт фон Рајсвиц, који је при Управном штабу за Србију др Турнера водио реферат "*Denkmalschutz und Denkmalpflege*"², а био је непосредно потчињен кнезу Метерниху. Тим рефератом требало је да на окупираним подручјима штити од могућих разарања све споменике културе, на првом месту манастире и музеје.

Барон Рајсвиц био је по струци професор балканологије у Берлину, писац књиге "Белград - Берлин, - Берлин - Белград", у којој је обрадио продор пруских интереса на Балкан у време кнеза Михаила. Није скривао своје симпатије за српски народ, а по нашим крајевима путова је још пре рата. Сада је носио униформу мајора Вермахта, а своју аристократску лежерност показивао је веома бучно и нападно. Био је очигледно свестан шта је пре рата значио Музеј кнеза Павла и какву је моћ тада имао директор Милан Кашанин. Управо из тих разлога, Рајсвиц се трудио да нашем директору, поносном Милану Кашанину, ни гестом ни речју не покаже у којој су се мери коренито измениле њихове улоге. Сва његова галама и вика била је усмерена на немачке бирократске шајсере, на штуре војничке памети које замишљају да је музеј стовариште предмета које они могу да развлаче за украшавање својих кантина." *Und diesen Kaiser Franz Joseph, und das Bild der schonen Sissi wurde sicher von einer dummen osterreichischen Mannschaft gestohlen, denenwerde ich schon beibringen wie man sich in einem Museum benehmen sollte.*"³

Док би барон Рајсвиц овако праскао и претио казнама, Кашанин га је мирно посматрао као да докраја не верује његовом гневу, док је Мано-Зиси

---

¹ Дом војника

² Заштита споменика и његове споменика културе

³ А овог цара Фрања Јосифа и ту слику лепе Сиси сигурно је украдена од једне глупе аустријске момчади, њима ће већ показати како се треба понашати у једном Музеју

одушевљено климао главом убацујући у ову Рајсвицову бујицу речи понеко:
"Jawohl Herr Baron, jawohl herr Baron, ausgezeichnet Herr Baron."⁴

Па ипак, Рајсвицове претње нису биле испразне. Одједном, сви смо осетили да се над судбином Музеја кнеза Павла надвила истинска рука заштитница и да овај пруски аристократа није човек који олако даје своја обећања. Често је долазио у Музеј, обавезно прошетао салама као да извиђа да ли су сви предмети на свом месту, а будно је мотрио збирку француских импресиониста. Тада је обично ламентирао: "*Und bei uns sind des alle Bilder der entarteten Kunst, bedenken Sie meine Herrn ein Renoir, oder Degas entartete Kunst, ist das nich lacherlich. Man muss nach Belgrad kommen um solche prachtige Bilder in aller Ruhe zu geniessen.*"⁵

***

Већ на првом кораку, барон Рајсвиц је желео да се недвосмислено и наглашено до наметљивости прикаже као пријатељ Срба, а као огорчени противник усташа и, разуме се, као убеђени антихитлеровац. О усташама је говорио са истинским, аристократским презиром и увек их је спомињао као "*eine gewohliche Morderbande, dass einzige fur was sie fahig sind ist das morden, aber immer auf ein sehr feige Art*"⁶ До танчина је био упознат са свим грозотама Независне Државе Хрватске, сматрајући "*das der grosste Fehler 1918 begonnen wurde. Die Serben waren die Sieger im Kriege und die Kroaten dei Besiegten. Warum waren die Serben so groszigig und haben die Kroaten auf ihre siegreiche Seite herangezogen? Das war ein Fehler! Und wie ist der Dank gekommen? Die Ausrotterung der unschuldigen serbischen Bevolkerung. Sie nutzen geschickt die Wut des Hitlers der sich gegenuber den Serben rachen will wegen den 27. Marz.*"⁷

Одлазећи из библиотеке, барон Рајсвиц нас је често поздрављао са "*Heil Hitler, meine Herrn*", али је при томе обично правио и некакве шеретске гримасе, стављајући нам сасвим јасно до знања да то не мисли озбиљно.

Тако се у Музеју кнеза Павла постепено стварала и учвршћивала једна чудна и сасвим посебна атмосфера, јединствена у окупираном Београду, нека врста слободне зоне, екстериторијалног простора који је прећутно признат од свих, а због тога и заштићен.

Управо том осећању некакве сигурности дугујем што сам у то време у Музеју могао да мирно читам, маштам и да неометано, као из какве добро скривене бусије, посматрам живот око себе. Брзо сам схватио да се и у интелектуалном Београду понешто наслутило о нашем Музеју, о тој необичној атмосфери у којој

---

⁴ Да, господине бароне, да господине бароне, изванредно господине бароне

⁵ А код нас су то све слике неуметничке уметности, замислите моја господо, један Реноар, или Дега, неуметничка уметност, није ли то смешно. Човек мора да дође у Београд, како би у миру уживао у овим прекрасним сликама!

⁶ Једна обична банда убица, једино за шта су способни је убијање, али увек на један кукавички начин.

⁷ Највећа грешка почињена је 1918. године. Срби су били победници у рату, а Хрвати побеђени. Зашто су Срби били тако великодушни, па су на своју, победничку страну привукли Хрвате? То је била погрешка. А како је дошла захвалност? Истребљење невиног српског становништва. Они вешто користе Хитлеров бес који хоће да се Србима освети за 27. март.

се могла заборавити чак и сва суровост наше ратне стварности. Као да су наши гости при улазу у Музеј остављали напоље све своје бриге и страхове, сву своју личну несрећу и беду, постајући други људи којима је Музеј на неки чудесан начин враћао изгубљено достојанство. То је био разлог што су нам учестале посете, а разговори постајали све живљи и све даљи од ратних страхаота. Прећутно, и као по тајном договору, понашали смо се као да су нам свима до детаља позната сва зверства усташке државе, све одмазде немачких казних експедиција, брзо ишчезнуће београдских Јевреја које су Београђани испратили са искреним сузама у очима, сва беда и све глади избегличке деце и стараца, сва немоћ Недићеве владе да спречи или заустави наговештене суровости окупацијских власти које су захтевале беспоговорно послушност. Све терете ових сазнања носили смо стрпљиво, мученички предано напољу, ван Музеја. А у Музеју, у додиру са савршеним миром векова које је зрачио од свих витрина, као да је тихо ишчезавала сва наша ружна свакодневна стварност, а ми сами постајали смо надмоћни у односу на опаки свет у којем смо живели, неизбежно суочени са свим његовим обавезним деформацијама. Узбуне које су се понекад јављале нису се односиле на наше личне судбине, већ на могућност да било шта изгубимо од овог блага које нам је поверено на чување. Велика одговорност коју смо осећали давала нам је неку посебну, додатну снагу.

Сећам се узбуне која је у Музеју завладала на вест да су усташе оскрнавиле мошти Срба светитеља у фрушкогорским манастирима. Неко је ту страшну вест дојавио професору Радославу М. Грујићу, историчару и теологу, човеку изузетног родољубља, савести и поштења. Још у младим данима умео је Грујић да за неколико месеци напише своју чувену "Апологију Срба у Хрватској", научно дело којим је докраја побио све наводе заступника тужбе др Акуртија у тзв. загребачком велеиздајничком процесу. Сада је овај мудри човек дојурио у Музеј кнеза Павла покушавајући да упркос видљивом очајању спречи даље варварство над овим српским светињама. Ако ико, онда је тог тренутка Радослав М. Грујић био она особа која је знала шта се то десило са фрушкогорским манастирима, а каква опасност прети да коначно буду уништене и ове свете српске мошти које су избегле, ношене калуђерским рукама, све страдије сеоба пред турским бесом.

- Биће то нешто страшно, немам ни речи да то опишем - јаукао је Радослав Грујић тражећи спасење да се некако спречи ово варварство. Онда се доиста сасвим природно дошло до барона Рајсвица, а професор Грујић је одмах отрчао к њему преклињући га да спасе свете мошти српских светитеља. Учинио је то са склопљеним рукама и са сузама у очима. Барон Рајсвиц одмах је реаговао. Заједно са професором Грујићем кренуо је немачким штапским аутомобилом у Срем да изврши ту необичну операцију и спасе ове свете мошти. У Јаску су купили мошти св. цара Уроша, у Шишатовцу Стефана Штиљановића, а у Бешенову св. кнеза Лазара. Мошти су доиста биле оскрнављене на тај начин што су биле извађене из њихових скупочених ћивота и бачене на под у манастирским црквама. За њихов пренос у Београд барон Рајсвиц је набавио обичне мртвачке сандуке, а камионом их је превезао до железничке станице у Руми. Ту, на перону, била је постројена некаква почасна чета хрватске војске која је одала почаст српским владарима светитељима на њиховом путу у нову емиграцију. Барон Рајсвиц, у униформи немачког мајора, извршио је смотру те необичне чете, а онда су сандуци укрцани у један резервисани купе и

отпремљени за Београд. У Београду, дочекала их је маса света и целокупна Недићева влада, а мошти су у свечаној литији положене пред олтаром у београдској Саборној цркви.

После ове успешне акције спасавања, Рајсвиц је још самоувереније посећивао Музеј, свестан да је направио једно велико, историјско дело. Ми смо га отада посматрали као правог јунака, а он није пропуштао да небројено пута понови своје дубоко презирање Хрвата, јадао се да је у богатим сремским манастирима срео некакве цивилне управитеље и да му није било тешко да у њима одмах препозна ординарне пљачкаше, истинске мародере. Жалио је дубоко и искрено да на тој уклетој територији више ништа не може да учини, а и спасавање моштију успело је јер је обављено на брзину, док се разбојници још нису честито ни снашли. Да се мало дуже чекало, све би било узалудно. Свакако би се поновила ломача са Врачара.

После ове узбуне у Музеју је опет завладала тишина и, рекао бих, наставио се процес лаганог ишчежавања предратног реда. Чак ни строги Милан Кашанин више није био кадар да од персонала захтева ранију дисциплину и уредност у облачењу. Сјајне тамно-плаве униформе са лампасима, црне ципеле и капе, већ су показивале трагове пропадања. Најпре су отпадала сребрна дугмад за коју нису постојала резервна, онда су дошле закрпе, а "гланц" на униформама постао је видљив. Униформе су изгубиле сваки смисао када су се појавиле браон ципеле, са дебелим гуменим ђоном јер у економату су биле исцрпене све залихе црних. Послужитељи су почели да касне на дужност, изговарали су се лошим саобраћајним везама, појавила се и оскудица у хартији и оловкама. Па ипак, није нас у Музеју мимоишла ни продаја намирница на црној берзи. Кашанин је био последњи који је то смео да дозна. Испод пулта гардеробе никло је право спремиште хране, највише се нудило брашно, јаја, сир и сланина. Чиновници, нарочито они из администрације, најпре су гунђали, љутили се, па чак и претили, док су наши домаћи црноберзијанци, сигурни у себе, мирно и надмоћно ишчекивали слом овог тихог отпора. Исход је био јасан. Победила је потреба да се кући однесе храна чија је набавка бивала све тежа. Даљи корак у разарању старог реда биле су еспадриле од канапа које је уз повољну цену продавао једна чувар за кога се испоставило да је, пре него што је постао музејски чувар, био обућар. И те еспадриле добро су се продавале у Музеју кнеза Павла, а нико више није ни протестовао што их је овај мајстор израдио у радно време, ионако нема у Музеју посетилаца, па је паметније да човек корисно употреби своје време.

***

Од немачких официра који су посетили Музеј памтим неколико. Први међу њима био је чувени византолог из Минхена Франц Делгер (*Franz Dolger*). Носио је униформу сондерфирера, а дошао је у Музеј јер је био на пропутовању. Немачка Врховна команда поверила му је дужност неке врсте гувернера на Св. Гори Атонској. До скора Атос је био под бугарском влашћу, а ови су пореметили вековни поредак и свом манастиру Зографу дали незаслужено првенство у светогорској св. Епистасији. То је било довољно да сви манастири напишу писмо Адолфу Хитлеру и да у стилу обраћања средњовековним владарима понизно замоле да бугарску војску повуче, а пошаље немачку управу

која ће поштовати вековно устројство Атоса. Хитлер је прихватио ову молбу светогорских монаха и сада је доле кренуо овај светски познат византолог да као гувернер направи ред на Атосу. Причао нам је о томе и слатко се смејао овој својој новој улози. Распитивао се и за српске манастире у којима је боравио пре рата, да ли су оштећени, посебно они на Косову и Метохији. Обећао је да ће се залагати и за манастир Хиландар и док он обавља дужност гувернера не треба нико да брине за ову српску светињу, никоме се ништа неће десити.

Мање симпатичан био нам је др Роберт Шванке. Он се у Музеју понашао као неко ко је овамо дошао да изабере предмете које треба да однесе. Барон Рајсвиц нам је открио да је он у чину сондерфирера овлашћен да претражује сва документа која би могла да компромитују Србију и Србе као кривце за два светска рата. Шепурио се, свестан своје важне мисије, а већ својим бахатим држањем свима је стављао до знања да ће свој посао обавити темељно и без компромиса.

- Ови Немци су понекад у својој систематичности доиста луди - шалио се барон Рајсвиц. - Још се не зна исход рата, а они већ унапред шаљу овог надуведеног мајмуна да прекопава старе архиве и спреми документацију за некакве будуће преговоре. Плаше се да не закасне, па зар то није сасвим лудо?

Трећи Немац опет је дошао у униформи сондерфирера. Био је то Фридрих Герке, хришћански археолог по струци, који се одмах распричао са Ђорђем Мано-Зисијем, занимајући се искључиво за музејска ископавања у Стобима. Био је весело и природан човек, јасно се примећивало да га униформа сапиње и да је нерадо носи.

После њиховог одласка, у Музеју је опет завладала уобичајена тишина, а ми смо били срећни ако је прошао који дан без униформисаних гостију.

Ипак, праву узбуну нисмо могли да избегнемо. То узнемирење унео је у Музеј наш кустос др Миодраг Грбић, археолог по струци који се прихватио и дужности хонорарног начелника у Министарству просвете. Био је др Грбић пун идеја, живахан као чигра, брзорек и лако подложен ауторитету власти. Др Милан Кашанин био је за његову личност прави директор, идеалан наредбодавац пред којим је Грбић стајао покорно и скрушено као ђачић кад учини какав преступ. Без Кашанинове сагласности др Грбић је у Министарству просвете протурио пројект да се при Музеју кнеза Павла отвори једногодишњи музејски курс који би окупио младе људе жељне знања, јер је Београдски универзитет био од првога дана окупације затворен и практички није ни уписивао ђаке. Ангажовани су и наставници: за музеологију др Боривоје Дробњаковић, за технике музејских објеката Ђорђе Мано-Зиси, за историју уметности др Милан Кашанин, за нумизматику др Владимир Мошић, за конзервацију Миле Духаћ, за архитектуру арх. Иван Здравковић и, најзад, за археологију др. Миодраг Грбић. Пријавио се већи број учесника и тако је Музеј кнеза Павла преко ноћи постао живо стециште где су се окупљали млади људи, а истовремено је то био и неки мали знак који је све заједно подсећао на тако дуго очекиване и жељене нормалне прилике. Душа целог овог курса био је др Грбић и он је свој посао предавача радио пасионирано и са необјашњивим полетом. И пред српским и пред немачким властима др Грбић је успешан рад

овог курса приписивао у своје личне заслуге, а своју благонаклону пажњу показивао нам је и барон Рајсвиц. Свакоме је могло да буде јасно да је стварни покровитељ овог целог подухвата био управо овај пруски аристократа који није пропуштао ниједну прилику а да Србима не покаже своје нескривене симпатије. Најмање је са идејом целог курса био одушевљен директор Музеја др Милан Кашанин. Пред једним портретом Арсе Теодоровића говорио је о бидермајеру код Срба читава два сата, а у том времену као да је потрошио и своје предавачке амбиције. После трећег часа постао је некако мрзовољан, свима нам је јасно показивао да га даље причање о бидермајеру код Срба једва интересује. С друге стране, супротно Кашанину, Ђорђе Мано-Зиси предавао је падајући у праве заносе. Све је у његовим излагањима било подређено пренаглашеној патетици доказивања. Стицао се утисак као да је Ђорђе Мано-Зиси под каквом оптужбом изведен пред неки преки суд, који му је оставио прекратко време да докаже своју невиност. Говорио је збуњено, прескачући задихано логички ред својих реченица, али се могло наслутити да је то човек образован, искрено заљубљен у своју струку и да поседује несумњив ликовни сензибилитет. Сви ови предавачи заједно, а са њима и њихови ђаци, брзо су у Музеју кнеза Павла створили и неку посебну атмосферу, у којој се осећала велика чежња за знањем и слушањем о постојању некаквог другог света, у којем нема места за ружно, банално и свакодневно, а најмање за оне бескрајне грозоте које су сачињавале наш свакодневни живот. Живели смо као у некој оазис узвишених вредности, а та мала група првих слушалаца музејског курса у Музеју кнеза Павла брзо се претворила и у неко посебно, па чак и изабрано друштво, никако охолно и надмено због привилегије да слуша о лепом, већ због заједничке жеље да пружи отпор свему што нас је понижавало и вукло на дно.

***

У тешким данима окупације, Музеју кнеза Павла дугујем много. Можда се тада зачела и моја лакоћа кретања по овом нашем простору. При том мислим и на способност да помирим у себи две културне зоне у којима је живео мој народ, стварао у мукама своје историјске расцепканости, свој менталитет. Понекад, мислим да за мене на овом простору и не постоје неке посебне тајне зашто смо тако различити, а споља гледано чак и нејединствени. Често ми изгледа као да сам претрчао кроз све векове нашег постојања и кроз сва духовна кретања прошлих генерација. Са свима се осећам као орођен, поистовећен. Има тренутака када сва та путовања духа кроз простор и време доживљавам као омађијан, као у неком великом сну који нема краја. Схватио сам, посебно у Музеју кнеза Павла, како сам доиста прожет историјом, још од детињства, и то су можда најснажнији утисци чак из моје ране младости.

***

Музеј кнеза Павла и салон породице Рајић доживљавао сам у окупираном Београду као две своје упоришне тачке. Ту сам стицао нову снагу да некако надвладам све што је ван та два места изазивало и стварало праву пустош у мени. Покушавао сам да се некако умирим шетањем у једном, дозвољеном делу Калемегданске тврђаве. У Саборној цркви слушао сам проповеди оца Јустина Поповића, али су његове речи звучале неуверљиво, можда зато јер их је најачала она свакодневна, обична патња. Сви смо живели у потпуној

неизвесности, нико није био сигуран да се још ноћас неће наћи у списку покупљених талаца. А онда, увек изнова, ти плакати са именима стрељаних и потписима заповедника у Србији: "*Gezeichnet Bader, gezeichnet Dankelmann, gezeichnet General der SS Waffen Maysner*"⁸, и тако у недоглед.

***

Данас нас је у Музеју посетио још један Немац. Био је то Алојз Шмаус, директор Немачког научног института у Београду. Дугогодишњи лектор немачког језика на Филозофском факултету у Београду, ожењен Српкињом, Алојз Шмаус је са неподељеним симпатијама прихваћен у професорским круговима нашега града. Припадао је сталном професорском друштву у кафани "Москва" које су ту окупљало око Павла Поповића, Станоја Станојевића и Владимира Ћоровића. Заједно са Радославом Меденицом Шмаус је у Београду уређивао и издавао и своје чувене "Прилоге за проучавање народне поезије", а његово знање српскохрватског језика било је запањујуће. Уочи рата је постављен за директора тек основаног Немачког научног института у Београду, а на тој дужности затекао га је и рат.

Сада се појавио у Музеју кнеза Павла и већ на почетку ставио нам до знања да је дошао као пријатељ и да му је бескрајно жао за све што се догодило.

- Ја сам слависта и знам генезу српско-немачких односа - говорио је Шмаус - знам колико су Немци Хердер, Гете или браћа Грим, разуме се и Леополд Ранке, урадили за афирмацију српске културе. Но, ваљда ће и све ово проћи и ми ћемо опет сарађивати, јер постоје духовне везе које су јаче од свега.

То су свакако биле речи пријатељства и утехе, али је Шмаус дошао да нам каже и то да је успео да из руку Гестапоа ишчупа чувену библиотеку Владимира Ћоровића, коју су ови запленили и као ратни трофеј поклонили Берлинском универзитету. Када је то чуо, Шмаус је све учинио да ову велику библиотеку задржи у Београду и да је из Берлина добије на трајну позајмицу за свој Институт, где је управо каталогизују. Причао нам је тада и о својим покушајима да са Бањице некако извуче ухапшене професоре београдског Универзитета који су у том затвору чамели као таоци. Посебно се трудио да спасе свог бившег професора Александра Белића, а муке је имао и око Виктора Новака јер је оптуживан и као генерални секретар масонске ложе "Велика Југославија". Потврђивао нам је отворено да је барон Рајсвиц истински пријатељ Срба, али да се чувамо од кригсфервалтунгората професора Роберта Шванкеа који нам није наклоњен. Он нема никаквог разумевања за Србе, ни у прошлости, а још мање данас.

Отада, кад год би дошао у Музеј, Шмаус нам је прилазио као пријатељ, наглашавајући при том да он не може бог зна шта да постигне, али ће увек покушати да учини све како би колико-толико ублажио наше невоље.

---

⁸ Потписан Бидер, потписан Данкелман, потписан генерал СС оружја Мајснер. (Команданти Србије за време окупације.)

- Волим Србе и никада нећу заборавити оне дивне часове које сам провео у малом, а тако драгом Београду. Ех, какве су то биле седељке у Скадарлији - додавао би сада већ сасвим разнежено.

***

Такво стање искористио је др Милан Кашанин, који је дуго и нашироко тумачио присутнима сјај немањих Србије и недовољно испитаност нашег дворског живота у средњем веку.

- Цела несрећа наше науке - говорио је жустро Милан Кашанин - почивао на уском гледању средњовековне Србије, увек из истог угла, из визије коју пружа сачувани Дубровачки архив. Дакле, из малог Дубровника, једне минијатурне липипутанске државице, оцењује се једна велика држава која је најзад постала царство. То је жабља перспектива. Средњовековну Србију и њену културу трба гледати из ње саме, из њених средишта. Па онда, господо, узмите наше манастире и фреске. Господин Влада Петковић о њима говори као обичан иконограф. Не кажем, све то педантно инвентарисање наших фресака у манастирима свакако је корисно, али тај господин о њиховој естетској вредности не говори ни слово. Он у Сопоћанима Милешеви, Манасији, Каленићу или Дечанима ишчитава искључиво њихов садржај. То је труд достојан пажње, али је то метод који је већ одавно превазиђен у Европи. Па онда, узмите нашу средњовековну књижевност, и она је постала жртва наше позитивистичке науке. Историчари књижевности као господин Павле Поповић, у житијама наших владара траже искључиво историјске чињенице, па због тога као слепи пролазе крај књижевне лепоте тих старих писаца. Уверавам вас да је Доментијан светски писац, али се од те господе још нико није потрудио да га открије као таквог. Сви се уплашише библијских и других теолошких цитата, а при том губе из вида њихову функционалност. Они су употребљени као оквир главне теме, а то тражење оквира, то су права ремек-дела. Понекад се дивим тим писцима као правим мајсторима свога посла. Погледајте само њихову галерију наших владарских портрета. Поједине краљевине, краља Милутина на пример, можете лепо да пратите од раног детињства, као малог принца, па све до његове старачке доби. Само ради упоређења да вам кажем да Хрвати немају сачуван ни један једини лик неког њиховог владара или властелина. Шта би они дали за портрет краља Петра Крешимира или тако неког краља. Ми не бисмо могли да издржимо сву ту њихову хвалисаву дреку. А ми Срби, који све то имамо, наше задужбине нису неке мале сеоске црквице са некаквом слабашном куполицом, ми та велелепна здања не умемо да прикажемо ни себи ни другима. Сувише дуго везивали смо се у културолошком смислу за наш сељачки свет, за фолклор, а занемаривали смо да смо имали богато племићко друштво, да смо Византији били супарници. Узмите наше средњовековне владарске и властеоске летњиковце по Метохији. Сем имена, о њима се ништа не зна, загонетан је двор у Неродимљу, Дежеву или Паунима, како се тамо живело и водили државни послови. У тим својим летњиковцима владари су примали стране посланике, издавали повеле, а о свему о томе ми немамо ни појма. Још се нико, после старог Лиречека, није усудио да дубље зарони у ту нашу историју културе, а и тај господин учинио је то опет седећи над дубровачким документима. Па, молим вас, он никада није ни видео Студеницу или Жичу, а за Милешеву је знао само из сувих папира дубровачке канцеларије.

***

Једину живост уносили су у Музеј повремени доласци наших курсиста, или бучна посета увек веселог барона Рајсвица који је волео да се свима прикаже као велики, неприкосновени заштитник не само Музеја већ и унижених Срба. Увек изнова грдио је Хрвате, називајући их погрдно: "*Eine ganz gewöhnliche Morderbande.*"⁹ Једном је дошао сав радостан са Шилеровим "Валенштајном" у руци и већ с врата почео да маше књигом. "*Endlich habe ich es gefunden, ich wusste es, aber ich habe es vergessen. Schon bei Schiller steht es ganz klar, horen sie meine Herrn aufmerksam zu. Also es sind Schillers Worte: "Das morden lasse den Kroaten." Schon damals in Wallensteins Zeiten waren sie berumt durch solche Taten. Und dann kommen noch die panduren des Baron Trenks, die hatten auch einen ganz schonen Ruf.*"¹⁰

***

У салону код Рајићевих настављају се учене дискусије. Сасвим разумљиво, сви покушавају да помоћу прошлости протумаче садашња збивања. Упорно се траже грешке које су нашли претходници починили док су састављали целину наше државе 1918. године.

Милан Кашанин је посебно осетљив на овакве теме и о њима дуго говори а другима нерадо препушта реч. Тек понекад упадицом могуће је, бар за тренутак, прекинути Кашанинове монологе.

- Господо - започе Кашанин, а сви су одмах знали да ће дуго говорити - те фамозне 1918. године и српски се народ нашао одједном заједно. У том тренутку и сами Срби су били неповезани, културно разједињени, међусобно недовољно упознати. Поновиле су се наше старе противности настале још у далеком средњем веку, уједињењем Зете и Рашке. Била је очита велика разлика у култури Приморја, где је у градовима цветала романска култура, где је владао један други језик и начин живота. У тој Зети жупанске титуле замењене су папским крунама. Двоструко крштење Стевана Немање лежи управо у чињеници да је он успео да стопи и измири те две различите, чак и супротне културе, које су обележиле његову државу. Остварена је, једном заувек, света лоза владајуће династије и она је постала та нераскидива спона све до пропасти српске средњовековне државе. Разлике које су и даље постојале нису међусобно супротставиле та два света, нису их претвориле у неке непомирљиве супарнике.

- Нешто слично поновило се и у XIX веку између Срба у Кнежевини и тзв. пречанских Срба - додаје мој теча Огњеслав.

- Сигурно, аналогија вам није промашена. Постојале су несумњиве разлике у култури, али су увек побеђивале снаге просвете и културе. Није Карађорђе случајно Доситеју Обрадовићу поверио Попечитељство просвешченија. Ја у том

---

⁹ Сасвим обична банда убица

¹⁰ Коначно сам нашао, знао сам, али сам заборавио. Већ код Шилера стоји сасвим јасно, чујте моја господа пажљиво. Дакле, то су Шилерове речи: "Убијање препусти Хрватима." Већ тада, у Валенштајновим временима били су славни због таквих дела. А онда још долазе пандури барона Тренка и ти су имали сасвим леп глас

чину видим и симболику да се измире све могуће супротности изазване дугим живљењем у два различита државама и, што је још горе, у два непријатељским, непомирљивим цивилизацијама. Био је то огроман успех за који је био потребан и велики напор, да се у Кнежевини Србији савлада та негативна страна оријента. За дивљење је да је ту борбу за нашу европеизацију у Кнежевини повео баш неписмени кнез Милош Обреновић, који је и сам по свему више личио на неког анадолијског пашу него на европског владара. Па ипак, он се одважио на ту борбу и зато заслужује захвалност нације. Зашто вам све ово говорим? Да бих вас подсетио да смо свега 22 године живели у заједничкој држави и да није било ни времена ни воље да се боље упознамо и да изгладимо све наше природне вековне разлике у култури, језику и, најзад, вери. Парафразирајући Његоша, рекао бих да је тешко описивати оно што смо ми људи морали заборавити. Ратна је епика врло заплетена и на небу и на земљи и тешко је бити човек и на небу и на земљи. Зло једнако савлађујемо, а злу дајемо вечност. И нисмо само Хрвати и Словенци у тој новој држави били за Србе нови и непознати људи! Чак и сами пречански Срби били су не мање загонетка за Србе из Краљевине Србије. Не заборавите да су све те супротности, чије се порекло може сасвим разложно, историјски доказати, искористиле одмах и нама непријатељске силе, на првом месту католичка црква. Она по својој основној структури не може да напусти своју прозелитску борбеност, она је одувек била и остала *Ecclesia militans*.¹¹ Као организација са вековним искуством у прилагођавању наметнутим условима, она увек рачуна са фактором времена и са неминовним погрешкама својих противника. Кад год они греше, тада на сцену ступа снага оних који су имали памети и стрпљења да покажу своју надмоћ над онима који своје поступање везују искључиво за садашње време, који се понашају као да уопште не постоји сутра. Ту се католичка црква представља у свом пуном сјају, а њена моћ делује сасвим у складу са Христовим речима: "Ти си Петар, тј. стена и на тој стени сазидаћу цркву своју и врата паклена неће је надвладати." Зато су истински наивни сви они покрети који се у борби са милитантним католицизмом ослањају на неке своје тренутне победе. За католичку цркву постоје чак и корисни, ако хоћете и нужни поразни, ударци који јој не допуштају да застане и да се задовољи осушеним ловорикама своје славе. Погледајте са каквом пажњом скоро сваке године увећава галерију својих светитеља. А сваки нови светитељ представља и неку нову пређену етапу саме црквене организације. То исто важи и за оснивање неких нових редова. Црква тачно процени да је наступило време да се створи, чије деловање није окончано. Фрањевци и доминиканци основани су у XIII веку, бенедиктинци још раније, у VI веку, Исусовци у XVI веку, а сваки од ових редова преузео је на себе и неку сасвим одређену мисију у свету и у том свом наступању стекао је и своје мученике и светитеље. Сви они припадају истом послању и служе истим циљевима.

***

Онда нас је све заједно задесио највећи шок. Сећам се, ишао сам да свом школском другу Михизу, који се у међувремену вратио из Баната, честитам Ускрс. Унапред сам се радовао том сусрету, јер смо сви заједно стално жалили што Михиз није са нама што су изостале његове врцаве анализе политичких

---

¹¹ Војујућа црква

прилика, његове увек духовите и мудре прогнозе наше сутрашњице. Одједном, сирене су дале аларм да се Београду приближавају савезнички бомбардери. На њихове летове у правцу Будимпеште и Пloeштија већ смо се били навикли, тако да смо, упркос свим упозорењима, радознано излазили на балконе да радосно посматрамо победоносни лет наших савезника. Учинили смо то и овога пута. Немачка протуавионска артиљерија је неуморно пуцала, а распрнуте гранате правиле су око ових горостасних летећих тврђава љупке облачиће. У једном тренутку учинило нам се да је један амерички авион погођен, јер смо приметили да машина нагло губи висину, а два пилота искачу са падобранима. Ваљда је то био знак за целу ескадрилу која је одједном направила круг над Београдом, а онда започела снажно бомбардовање града. Били смо скамењени од ужаса. Бомбе су падале на све градске четврти, а нама се учинило да је највише погођена Француска улица и Бајлонијева пијаца. Најболнија је за нас била чињеница да смо то дивљачко бомбардовање доживели на сам Ускрс. Ни тај празник није спречио да нас бар тада поштеде. Био је то за све нас доказ више како се наши савезници са нама бестидно поигравају.

Разуме се да је ово бомбардовање било само знак за нова страдања. Од овог Ускрса амерички бомбардери тукли су нас чешће, а однекуда су људи ухватили и тачан ред њиховог долажења. Било је то време између десет и дванаест сати пре подне, никад ноћу. Та тачност једва да је једном или два пута била изневерена, тако да су реке уплашених људи, већ од осам сати хитале према периферији Београда, где су се сместили, као на неком теферичу, по оближњим брежуљцима и мирно чекали на следеће бомбардовање, нагађајући који ће део града овога пута stradати.

Све чешћа бомбардовања донела су и неке измене у животу моје породице. Теча Огњеслав, тетка Хелена и бака Олга евакуисани су на крајњу периферију Вождовца код неког госн Бране, пензионисаног жандармеријског наредника. Ујаци и фрау Роза остали су у Франкопановој 32, а ја сам преузео обавезу да на Вождовац бициклом или пешке носим нашим избеглицама у порцијама храну и, разуме се, вести. Мој отац је отишао код неког домаћина у село Сланце, а ја сам остао веран Музеју кнеза Павла. Упркос свим овим бомбардовањима, стигло је наређење из српског Министарства просвете да Музеј мора да остане отворен. Наводно, то је решење донето како би се у грађанству избегла паника. Свима је било јасно да је оваква одлука више него бесмислена, јер је паника већ увелико захватила све слојеве грађанства, а сеоба народа око осам сати постала је саставни део београдског живота.

Ту неизвесност прекинуо је барон Рајсвиц. Једног дана дошао је у музеј и кратко саопштио своју одлуку:

- Господо, од сутра почните да пакујете све експонате који се морају скинути у подрум. Исто важи и за библиотеку. Када све буде у подруму, све ће се зазидати како би се спречиле могуће пљачке. Ако се ваше Министарство буде бунило, саопштите им да је то моје лично наређење и нека се самном не шале. Наступају и сувише озбиљна времена, а ја више немам времена да се играм са некаквим идиотским чиновницима који и не знају шта је све могуће да се деси у једном оваквом рату. Дакле, од сутра, марљиво на посао. Разуме се, читава ствар је поверљива. Је ли то сада јасно? То нам је изговорио као у једном даху, лупнуо

чизмама као на рапорту, подигао руку на хитлеровски поздрав и узвикнуо: "Хеил Хитлер, моја господо", после чега нам је шеретски намигнуо и залупио врата.

Од тог тренутка сви смо у Музеју схватили да ће се нешто променити и да ће престати ова музејска тишина на коју смо се већ сви навикли. Уосталом, савезничка бомбардовања постала су све чешћа, а цинични коментар Радио-Лондона о погођеним војним циљевима редовно је пратио ове емисије. То је Рајићеве, а посебно мога течу Огњеслава, доводило до беса.

Уз животну опасност, ја сам продужио да им на Вождовац носим ручак у порцијама, док је ова мала породична избегличка група непрестано јадиковала. Бака Олга је чезнула за својим синовима, док се теча тужио да му недостају књиге за писање његовог дела о српско-хрватским односима у 19. веку.

- Не осећам се добро, а тек сам на почетку, ту негде око Гаја и његове крађе српског језика - говорио нам је пун очајања. - А онда, све сам више запрепашћен оволиким незнањем србијанских научника. Узми за пример Скерлића, тај је био толико наиван да је чак и једног сулудог Анту Старчевића прогласио Југословеном! Па Супило, па Трумбић, Радић, све сами преваранти, који су се показали као вештији, превејани мајстори који су знали да преваре и једног таквог лисца као што је био Никола Пашић. Србијанцима једноставно неке ствари нису ишле у главу, а сад је лако за све грешке бацати кривицу на мртвог краља. Од првога дана по нашем уједињењу ствари су кренуле криво, а сада је лако за све грешке бацати кривицу на мртвог краља. Од првога дана по нашем уједињењу ствари су кренуле криво, а сада је очито да смо државу почели да зидамо на темељима од песка.

Вест о хитном паковању Музеја кнеза Павла примљена је са истинским забринутошћу, а гест барона фон Рајсвица оцењен је као несумњиво сведочанство његових србофилских осећања.

- Хвала Богу те се опет једном појавио неки Немац да према Србима, прогоњеним и угроженим са свих страна, покаже неко разумевање и људског - каже ујка Лазар, а ту његову опаску потврђује и др Перо Зец:

- У праву сте, а управо пример овог пруског барона показује да чак ни Хитлер није успео да докраја искорени неке аристократске црте својих Пруса. У свим временима, а посебно у овако нередовним приликама, какве собом доноси једна светски рат, заиста се не могу унапред предвидети сви поступци оним у чијим је рукама некаква власт. Узмите, на пример, и једног Драгог Јовановића, шефа специјалне полиције, страх и трепет свих оних који му допадне шака. Апсолутно ми је познато да је чак и такав разбојник имао неко разумевање за своје школске другове и своју генерацију. Захваљујући њему, сачували су своје животе и Александар Вучо, Душан Матић и Марко Ристић. Знао је он о њима све и пратио је са својим дошницима сваки њихов корак. Па ипак, ено их, живи су, а неки мање познати левичари већ одавно платише главом своја уверења. И поред свих молби рођака и родбине, Драги Јовановић није ни прстом макао да их сачува. Ето, то су ти ратни парадокси који сведоче и непредвидљивости људске душе. Заиста је тешко рећи да је слика о сваком човеку искључиво или

црна или бела - закључио је др Перо Зец своје размишљање о судбини и понашању људи у изузетним околностима једног светског рата, када се насилно руше све преграде раније успостављеног поретка.

Паковање у Музеју напредовало је неочекиваном брзином. Мој задатак је био да пакујем библиотеку и да те пакете односим у подрум у једну посебну просторију. Данима сам силазио споредним, спиралним степеницама, које су из библиотеке водиле право у подрум, а сваки пакет који сам доле снео, испуњавао ме је неописивим задовољством да спасавам тако драгоцену библиотеку од неминовног уништења.

У међувремену, још једном смо имали прилику да се уверимо у искрено пријатељство барона Рајсвица. Десило се то онда када је у Конак кнегиње Љубице ушао један одред *Wasserschutzpolizei*, а баш у тој грађевини старог Београда чувала се и чувена Винчанска збирка, власништво Филозофског факултета, позната због великог броја неолитских статуета које је деценијама у Винчи ископавао професор археологије Милоје Васић. Према обавештењима, која су стигла у Музеј, ови војници почели су да лупају витрине и да ломе мале статуете од непроцењиве археолошке вредности. Било је довољно да др Грбић, и сам по струци археолог, одмах отрчи до барона Рајсвица и да затражи његову хитну интервенцију. Без оклевања, Рајсвиц је одјурio у Конак кнегиње Љубице и уз неописиве грдње успело му је да овај одред *Wasserschutzpolizei* одмах најури из зграде. А десило се то баш у тренутку када је уз свој типични гласан смех нама у Музеју причао како управо пакује кофере, јер је његова мисија у Србији завршена. Ускоро долазе дани када *Denkmalschutz*¹² неће имати никаквог посла, јер ће главну реч од сада водити искључиво официри. А већина није заинтересована за уметност, већ гледа да што боље обави свој прави посао и да заради неки Е. К. Нису ови нови као стара гарда. А као доказ ове своје тврдње барон Рајсвиц нам прочита писмо старог фелдмаршала фон Макензена који је свом ађутанту издиктирао своју жељу да буде најхитније обавештен да ли су немачке трупе у овом рату наставиле са било каквим ископавањима на античком локалитету Стоби. Господин фелдмаршал је за време I светског рата благоизволео лично посетити овај изванредно занимљив антички локалитет и такође лично наредио да немачка војска почне са некаквим ископавањем. Готово је невероватно да се стари фелдмаршал у вртлогу II светског рата, када тутњи са свих страна, понаша као да се ништа не догађа, тражећи да га војне власти што хитније обавесте да ли је Вермахт наставио да ископава Стоби. "*So etwas werden sie niemals erleben von einem höheren Offizier der heutigen Wehrmacht*"¹³ - закључивао је барон Рајсвиц са нескривеним поносом, што је и он некада служио у вилхелмовској, пруској армији у којој су још поштовали и неке старе, витешке обичаје. Ограђивао се барон Рајсвиц и од репресалија у Србији, сматрајући кобним примену начела 1: 100. "*Ein reiner Wahnsinn*", говорио је са искреним огорчењем, "*diese Gewalttaten in Serbien beweisen dass die Herrn in Berlin keine Ahnung haben von der serbischen Geschichte und von der Seele des serbischen Volkes. Nie wird sich Serbien beruhigen und nie wird in diesem*

---

¹² Заштита споменика

¹³ Тако нешто нећете никада доживети од једног вишег официра данашњег Вермахта

*Lande der Friede herrschen, wenn man mit solchen Brutalitäten fortsetzt. Einmal müssen das die Herrn in Berlin einsehen und daraus die nötigen Schlüsse ziehen".*¹⁴

Прибојавали смо се сви у Музеју кнеза Павла, знајући да се брзо приближава час када ће се барон Рајсвиц појавити како би се са нама свима понаособ опростио. А када је тај дан дошао, свима нам је одједном постало јасно да смо се са његовим одласком изгубили пријатеља и заштитника. Управо тријумфално обишао је сада већ пусти музеј, а пред великим Мештровићевим скулптурама, пред "Великом удовицом" и двема "удовицама" и "Сећањем" које нисмо због тежине могли скинути у подрум, шеретски се поклонили и рекао:

*- Entschuldigen Sie, meine Damen, dass wir sie ihrem Schicksal uberlassen müssen. Aber ich hoffe es wird Ihnen nichts Boses geschehen.*¹⁵

И то је била последња шала барона Јохана Албрехта фон Рајсвица у окупираном Београду, где су се Немци већ увелико спремали на градске, уличне борбе. Свакодневно смо са стрепњом посматрали како по улицама изграђује бункере. Једну такву грдосију саградили су испред велике дворске капије, а била је окренута према Крунској улици. Никла је преко ноћи, а њени прорези, као два опака ока, стражарили су над целом улицом. Службеници Музеја су сада већ видно проређени, а њиховом одсуству доприносили су понављани бомбардмани. Ја сам и даље долазио у Музеј, иако је највећи део наших експоната већ давно био склоњен и зазидан у подруму зграде. И директор Милан Кашанин проредио је своје доласке, знало се да обилази своју породицу у неком селу у околини Београда. Ђорђе Мано-Зиси задржао се код своје породице у Панчеву, а др Грбић је постао готово невидљив. Сенка потпуног расула већ се увелико надвила над овим здањем у којем сам, када сам примљен за службеника, још осећао дах оних година када је овде владао кнез Павле, када је строги Милан Кашанин захтевао од свих крајњу уредност и савесно испуњавање примљених обавеза. Било је то време када су тамноплаве униформе биле још целе, без закрпа и са сребрним дугмадима, а беле, чисте кошуље, са краватом, биле су обавеза. Све се то у општем неред и беди окупације изменило и упростачило. Спала је та вештачка, кнежевска глазура, а испод ње се открило право, сиротињско лице, сазнање да се овај персонал сабрао овде скоро случајно и да је било потребно још много година па да се сви ти службеници коначно прилагоде захтевима једног модерног музеја. Са кнезом Павлом као заштитником и мецеом Милан Кашанин је једини био кадар да све те рогобатности и неуједначености у стилу и понашању коначно избруси, изглади, а њихову тако упадљиву, вештачку, уљуђеност претвори у нешто сасвим природно и обично. И тек што се кренуло набоље, дошао је овај рат, а просвећени и мудри кнез намесник Павле избачен је из земље као обичан издајник. Све се окренуло против напора и тежњи да се у српском народу нешто од вредности створи, што ће претрајати ове наше несрећне балканске прилике и бити у племенитој служби нашега уљуђивања. Шетајући кроз празне сале

¹⁴ Чиста лудост. Ова насиља у Србији доказују да господа у Берлину немају појма о српској историји и о души српског народа. Никада се Србија неће смирити и никада неће у овој земљи да завлада мир, уколико се настави са оваквим бруталностима. Једном то морају господа у Берлину да увиде и да из тога извуку нужне закључке

¹⁵ Извините, моје даме, што вас морамо препустити вашој судбини. Али ја се надам да вам се неће ништа рђаво десити

Музеја кнеза Павла често сам размишљао о нашој коби да нас неке више силе стално враћају на неки наш почетак. Тек што смо закорачили напред са црте која га означава, тек што смо поверовали да незадрживо крећемо напред и да нам је благодатање и спокојство надхват руке, кад се одједном све окреће против нас, а нека неописива мржња растерује све наше снове. У овим пустим салама, готово не могу у то сада да верујем, још пре неколико година висиле су слике једног Тицијана, Рафаела, Тинторета, овде се могао видети и Микеланђелов Брут, долазили су људи из целе Југославије као на право ходочашће, сви су се неподељено и без отпора смерно клањали пред тим великанима људског духа. Изгледало је да су нам они дошли у походе како би нас све заједно - онако унесрећене, сиротне и уназађене - узели у заштиту, да у нама разгоре све наше притајене вредности и гушену припадност великој уметности и вишим вредностима живота. Било је то време великог славља, правог тријумфа уметности када смо се осетили као орођени са највећима, када смо за тренутак поверовали да се ова свечаност духа може претворити и у неко стално, непроменљиво стање. Нисмо издржали. Превелике наде и очекивања натоварили смо на своја леђа, несвесни своје моћи, своје снаге и носивости. Ужасавам се при помисли да ћемо се још једном наћи на самом почетку, на месту одакле тек треба започети друго путовање у неомеђене просторе културе. Ако преживим овај рат, питао сам се небројено пута, шта ће ме све снаћи и да ли ћу уопште имати снаге за неопходна, нужна подвижништва?

***

Одмах после капитулације Немаца похитао сам у Музеј кнеза Павла. Скупљали смо се са свих страна наше бежаније, опрезно прилазили великој згради, изранављеној од недавних борби. Појавио се и директор Милан Кашанин, а дошао је из неког села из околине Београда, камо је за време бомбардовања склонио своју велику породицу. Појавио се мало збуњено, несигурно, ни трага од оне његове личне самоуверености коју је задржао чак и за време рата. Распитивао се за Музеј, за оштећења, а наредбе више није давао, као да је и сам постао свестан да мора отићи и да му нова власт не спрема неко добро. У прво време раскрчивали смо оштећења у самој згради, чистили големи неред који је остао иза немачке војске која се не неко време бранила из Музеја пред јуришима Црвене армије. А онда се као изасланик нове власти појавио Татомир Вукановић, у униформи партизанског капетана. Носио је дуге чизме са великим мамузама, а о бедру висио му је огромни парабелум у дрвеној кутији. Наступао је привидно благо, говорио је тихо, а покрети су му били меки и женствени, што је одударало од оног пиштоља који се тако претећи њихао о пасу. Нико тада није знао стварну моћ овог неочекиваног изасланика нове власти, за кога су старији службеници у Музеју говорили да је пре рата писао у "Уметничком прегледу" чланчић "О шарању јаја" и да је као кустос-етнограф радио у Музеју Јужне Србије у Скопљу. Кашанин је одавно утисак човека који с муком покушавао да задржи неку хладнокрвност и да тако спасе бар нешто од свог ранијег неприкосновеног ауторитета. Ипак, сваким даном бивало је све јасније да његова сигурност незадрживо опада. Неки његови бивши послужитељи и чувари који су пред њим некада дрхтали од страха, ишчаурили су се као организовани комунисти, а њихова самоувереност била је у сталном порасту. Као да су од старог директора одузимали део по део његовог ауторитета, додавајући га себи као неко знамење победничке револуције. Кашанин је, дакле,

живео у неком сталном процесу свога постепеног рашчињавања. После извесног времена као да се већ сасвим навикао и помирио са мишљу да ће свакако отићи, јер се негде у потаји већ увелико решава његова будућа рђава судбина. Сигурно су тада мерени његови политички греси, оцењивао степен његове повезаности са кнезом намесником Павлом, а са посебном пажњом проучавала и вагала његова могућа употребљивост. Највероватније, Кашанин је на том мерењу лоше прошао, сигурно је у доношењу коначне пресуде била пресудна његова оданост династији Карађорђевића. Овим гресима додавано је и кумство са кнезом Павлом, а све то заједно пресудило је да стари директор мора да оде. Кашанин је, дакле, био неопозиво отписан.

И доиста, једнога дана дојављено нам је у Музеју да ћемо добити новог директора, још се не зна ко је та личност, али он сигурно долази. Ваљда је то јављено и Милану Кашанину, јер нас је све сабрао у бившем краљичином кабинету, који је иначе коришћен као редакцијска соба "Уметничког прегледа". Била је то удобна мања просторија, обложена дрвеном ламперијом, једина која у борбама око Музеја није јаче оштећена. Скупили смо се сви. И службеници и служитељи. Дуго, веома дуго смо чекали. Сећам се тог чекања пуног неизвесности, злокобног ћутања и успорених кретњи у том малом простору. Кашанин ништа није говорио, једва је крио своје узбуђење. Најзад, чуло се на спрату оштро звецкање мамуза. Одмах смо знали: долази Татомир Вукановић. Доиста, био је он. Ушао је високо забачене главе, и данас памтим тај неприродни, победнички став. Очима које су севале, кружио је по соби, полако, сасвим полако, као да са задршком изабире своју жртву. Знали смо одмах: жртва је Кашанин.

- Смрт фашизму - продера се Вукановић и поздрави стиснутом песницом. Оћутали смо поздрав. Не сећам се да је ико одговорио већ устаљени рефрен. Вукановић је стајао у вратима, као да је још оклевао да сасвим закорачи у собу. Стојећи у вратима, као да је осећао да има свој оквир и да зато изгледа свечаније. Онда је напокон ушао, опет лагано, још мекше, још женственије, увијајући се у куковима на један непријатан начин. Пиштољ у дрвеној кутији лагано се њихао као неко тешко, отромбољено клатно на сату црквеног торња.

- Данас ће се овде извршити примопредаја дужности - рекао је суво. - За који час доћи ће ваш нови директор.

Онда је опет пошао ка вратима, заћутао и још строжије погледао у Кашанина, као да размишља да ли да га сада, одмах после ових речи, просто најури из собе, или да због неког реда, још мало причека.

Предомислио се, помислим у магновењу, жртва још остаје. Не знам колико је времена протекло у том општем ћутању и напетом ишчекивању да се коначно ипак нешто деси. Онда се напољу чуло тихо пуцкетање паркета. Неко долази као ухода, помислих, као да се шуња. А тада, из Вукановића, одједном је никао висок, елегантан господин, који је у нас зурio неким укоченим, тупим погледом, као да кроз прозор собе, а преко наших глава, некога тражи. Стајао је као укопан и без поздрава. Вукановић се тада уклонио са прага, као да дошљаку тек сада одобрава улазак у собу. Као неки невешти церемонијал-мајстор упадљиво је гласно рекао: "Ваш нови директор, друг Вељко Петровић".

Представљени дошљак је још немо стајао у вратима, као да се он сада дочепао оног белог оквира, осећајући да и њему позајмљује неко достојанство и да је свечанији изглед. Уместо поздрава, као да су се сам мало померили његови оштри штучани бркови.

Вељка Петровића нисам до тада никада видео. Познавао сам његово књижевно стварање и знао из Карловаца да је био лични пријатељ нашег катихете Глише Микића, који га је повремено обавештавао о сличицама из грађанског живота и терао да напише роман. У малим Карловцима о Вељку Петровићу се говорило као о националном барду и неприкосновеној величини. Нисам знао да је пре рата био високи чиновник Министарства просвете, да је би близак двору и да је био масон. Знао сам да је заједно са Миланом Кашанином још 1927. објавио књигу: "Српска уметност у Војводини", а ни појма нисам имао да су та два сарадника на истом послу већ одавно завађена и да међусобно не говоре. Било ми је јасно да присуствујем као сведок највећем понижењу Милана Кашанина. Јадно је изгледало то његово смиривање оног огромног изненађења које га је целог обузело.

- Од данас ви ћете сарађивати са вашим новим директором - рекао је Вукановић, сада већ мало нестрпљиво, као да је и сам био разочаран постигнутим ефектом свог наступа. Опет је завладао мук. Кашанин га је први прекинуо:

- Желим да кажем неколико речи - рекао је тихо. - Желим да вам свима захвалим на раду, на оном предратном, као и у тешким годинама рата, у којима сте часно доказали своју оданост овог кући. Желим да и убудуће радите тако прилежно и да помогнете да Музеј што пре залечи своје ратне ране. Довиђења и хвала.

Онда нам је свима пришао и са сваким понаособ се руковао без речи. Не знам како је одједном ишчезао из собе, како је прошао крај Вељка Петровића који се још испрчио у свом белом дрвеном оквиру. Примопредаја је била готова. Од тог тренутка у ту бившу краљичину собу уселио се нови директор, одатле је почео да управља Музејом.

У међувремену, Музеј се постепено попуњавао новим људима. Убрзо се појавила Зорка Симић-Миловановић, која је одмах, скоро с врата, свима обзнанила да је пре рата била Кашанинова лична жртва, да ју је овај истерао из Музеја кад је у Карану открила "Богородицу Тројеручицу", коју он, та велика незналица, није видео сакривену иза неког ормана, а о живопису те цркве радио је тезу. И неки служитељи почели су да нападају бившег директора. Говорило се да је би кабадахија, да је захтевао да се код њега у кабинет улази најављен и са визиткартом, да није био демократа, већ је искључиво гледао у кнеза намесника, да је према кнезу био снисходљив, док је друге људе презирао, по два сата чекале су странке да буду примљене, да је самог себе предложио за Одликовање св. Саве I степена са лентом.

И друге промене у Музеју биле су видљиве, а приметно је попустио ранији ред. У канцеларији рачуноводства дељене су намирнице, а нагло је порастао и промет у Музеју. Био је то доиста велики хаос у којем се Вељко Петровић кретао увек достојанствено као првосвештеник неког страшног божанства, на

чији миг ће се све опет довести у ред. Само то божанство и тај његов првосвештеник знали су за свету тајну зашто се толико одлаже успостављање хармоније и докле ће трајати тај неподношљиви кошмар.

Ја сам тада био оно исто што и за време окупације: асистент волонтер и нисам примао плату, иако сам радио пуно радно време. Моје постављење са платом никако није стизало. Ни слутио нисам да сам од Татомира Вукановића зарадио лошу карактеристику у којој је отприлике речено да делујем депримирано, а највероватније је томе узрок моје грађанско порекло и победа народне револуције. Тада нисам знао ни то да Вељко Петровић за мене није ни прстом макао, а непознато ми је било и то да је мој деда Богдан управо Вељку Петровићу дао прво запослење у животу, пославши га у Сарајево за дописника загребачког "Србобрана".

Радио сам у Музеју, долазио на дужност као и остали, а никако да ме поставе за сталног службеника и да коначно примим прву плату. Уместо постављења добио сам дужност да привремено радим у "Комисији за прикупљање историјских предмета у корист државе". Заправо, наше је задатак био да непрекидно обилазимо Београд, да улазимо у куће стрељаних народних непријатеља, одбеглих политичара и богаташа, и да из њихових напуштених станова спречимо одношење скупочених предмета. Био је то тежак а изнад свега мучан посао. Обављали смо га по цичи зими, доиста гладни и стално промрзли. Све те нађене ствари трпане су у неки руски камион и допремане у Музеј, где су депоноване, а затим класификоване. Наш шеф је био Татомир Вукановић, а чланови комисије су били професор Пера Поповић, Јован Ковачевић и Милутин Гарашанин. Памтим и наш сусрет са Мошом Пијаде, кога смо посетили како би га упозорили на вест да се из Белог двора развлаче слике из збирке кнеза намесника Павла које Немци нису однели. Напољу је била цича зима, а у вили где је Моша Пијаде становао било је пријатно и топло. Моша Пијаде је седео за великим писаћим столом, онако сићушан и слаб, једва се примећивао иза гомиле књига. Иако је у стану било топло, Моша је био утопљен ватираним прслуком. На врху гомиле књига биле су неке посвећене Лењину. Сећам се и једног тањира са два сендвича са шунком, која су по соби ширила примамљив мирис. Старац нас је погледао испод спуштених наочара и питао за разлог наше посете. Пера Поповић је почео да објашњава да смо као чланови "Комисије за прикупљање уметничких предмета у корист државе", озбиљно забринути јер се градом доносе вести о развлачењу збирке кнеза Павла. То Поповићево излагање Моша Пијаде је нервозно, чак срдито прекинуо речима:

- Дражиновштина још живи.

Рекао је то гласом који не трпи противљење, а посетиоцу даје до знања да је сваки даљи разговор сувишан. Без посебног објашњења, Моша Пијаде нам је још рекао:

- Ваљда сте сада мирни, а други пут боље проверавајте овакве или сличне вести.

Ускоро, Музеј кнеза Павла добио је и ново име. Прекрштен је у Уметнички музеј, а стигло је и наређење да се сви предмети изваде из подрума, а Музеј постепено припреми за отварање. Било је одлучено да наша прва изложба буде

посвећена српском сликарству 18. и 19. века. Тада сам скоро свакодневно виђао Вељко Петровића. Долазио је најчешће са намером да пред нама млађима коментарише слике. Понекад је долазио у пратњи неког руководиоца, Митре Митровић-Ћилас, нашег првог министра просвете. Онако висок, елегантан, неприродно се увијао према Митри Митровић која је била средње висине, више ситна него крупна жена. Он је своје праћење схватио и као прилику да у том кратком временском распону освоји, шармира, задиви своју моћну саговорницу. Видело се, очигледно, да са великом амбицијом употребљава сав свој заводнички репертоар, да вешто прима импулсе са стране и да према њима даље манипулише својим гласом и мимиком. Заиста, чак и према нама млађима био је Вељко Петровић обузет правом страшћу да нас омађија и да му се непрестано дивимо. Све нас је упорно ословљавао са "друже" и "другарице", а те нове речи употребљавао је некако опрезно, као да нас дарива неким нарочито драгоценим поклоном. Тим ословљавањем Вељко Петровић нас је подстицао да се према њему понашамо не као према неком ислуженом грађанину, већ као према старом, провереном револуционару. Била су то времена када је овакво ословљавање још било ново и када многи још нису ни навикли на такав начин прилажења људима. Вељко Петровић је брзо прескочио све те баријере, лепо се видело да му изузетно годи што је од нове власти прихваћен и што му је указано овако високо поверење. Он је, међутим, желео више, увек више од онога што је примао у датом тренутку. Желео је да буде вољен, размажен. Да би то постигао, Вељко Петровић је применио тактику детета које тражи играчку. Због тога се понекад понашао дурљиво, увређено, као човек који своје срце носи на длану, а кога друштво бије својим леденим неразумевашем. Била је то нека чудна игра саткана од хитро измењених емоција. Он, та стара примadona, био је понекад ћудљив, скоро на граници неког опрезно грађеног пркоса. А то његово незадовољство увек је образлагао великим, бомбастим разлозима неког свог промашеног, друштвеног хтења. Никада није био тужан, или ја то нисам успео да видим, због неких обичних, малих, људских разлога. Увек су то били узроци који су се са неке позорнице могли изговорити повишеним гласом, нека мешавина трибунског говора и суверенске престоње беседе.

Такав стил понашања подразумева и своје разрађене одступнице, а Вељко Петровић их је имао на стотине. Посматрао сам га како Србијанцима, са неким тананим одстојањем, вешто распродаје своју грађанску Војводину. У ироничном приповедању судбине наших старих породица, он је налазио прилику да провуче своје дивљење пред свежим, моћним динарским типом, чија послератна колонизација својом свежом крвљу спасава, трулу, лењу, посусталу Војводину. Србијанци и Црногорци су га слушали са нескривеним дивљењем и гласним одобравањем, слажући се са његовим оценама сопствених врлина. Вељко Петровић је свим друштвима увек прилазио са намером да своје слушаоце опчини и зароби, да их претвори у своје обожаваоце.

Вељко Петровић је у Музеј долазио свакодневно. Прошетао би собама у којима су радиле комисије које су одабирале предмете од вредности које је по Београду сабрала наша комисија. Дуго је посматрао све те напавирчене стилске столице, тепихе, лампе, слике, комодe. Понекад, пажљиво би пребирао по гомилама књига, као да тражи неку одређену, а када би нешто пронашао од тих је открића правио читаве мале представе. Мислио је у сликама, као рођени приповедач, и зачас би нас све забавио дугим казивањем о старом Београду, о грађанским

породицама које су ишчезавале у потпуној однарођености и дегенерацији. Памтим га како стоји насред неког крша и лома од довучених ствари које су свуда по Музеју лежале у очекивању да им стручњаци одреде даљу судбину. У рукама би држао неки тек откривен предмет који га је подсећао да неуморно прича, не обазирјући се уопште на број својих слушалаца. ако је тај број растао новим придошлицама, било је добро. Али исто је тако било добро и довољно, уколико би се број слушалаца свео на једног или двојицу. Понашао се као да то осипање и не примећује, толико је био понет својим причањем. А оно је увек било пропраћено и правим глумачким тачкама. Јер, на један изузетан начин, Вељко Петровић је глумом и имитирањем дорађивао своје ликове. Сећам се како ме је потресао описујући смрт Јована Скерлића, Скерле, како су га млађи звали. Њега је волео много, скоро нежно, јер га је овај страшни књижевни судија још као сасвим младог почетника, похвалио у Српском књижевном гласнику. Убеђивао нас је да није било те охрабрујуће Скерлићеве критике, није искључено да би се закопао у неком фрушкогорском манастиру, где су многи непризнати и неостварени пречански ђаци налазили своје право уточиште.

Сазнало се да је Скерлић тешко болестан и да ће га оперисати др Коен. Скупили су се ти млади поштоваоци на смрт болесног критичара, очекујући резултат те кобне операције. У соби тишина. Вељко Петровић је знао да говорничким паузама дочара и ту тишину у соби. А онда, резак телефонски звук, дуг и продоран, какав су некад имали ти стари телефони. Вељко узима слушалицу, а чини то полако, полако, као да тиме спречава или одлаже ширење страшне вести.

- Да, да операција је извршена, успела је, да, др Коен је отворио Скерлу, да, да, панкреас, безнадежно је, дани су му одбројани.

Неко кркља у слушалицу те паничне новости које долазе непосредно из операционе сале. А онда, описује Вељко, потекоше нам свима сузе. Никада више нисам чуо да је неко тако мајсторски испривао и одглумио плач. Уживео се у тој мери у ту своју причу, изговорену ко зна по који пут, да је и сам поново засузио.

Дивно је причао и о својој последњој посети умирућем Скерлићу. Ушао је у собу и ништа није могао да каже, занемео је од бола. Скерлић га је препознао, насмешио се и шапатам похвалио његову тек објављену причу коју су неки критиковали. Рекао је тихо и једва чујно: "Немају право, не брине Вељко."

Посматрајући га са тим на брзину спасеним и у последњи тренутак ишчупаним скупоченостима у корист државе, доживљавао сам Вељка Петровића као човека који тој несређеној гомили предмета прилази без неког посебног жаљења, једноставно, пред њим су лежала сведочанства која су на веома јасан начин сведочила о укусу и претензијама једног пораженог света, а он се баш тада трудио да се новој власти прикаже као човек који је управо тај свет критиковао и прорицао му скору пропаст. Па ипак, понекад сам веровао да Вељко Петровић опрезно чува и крије своје право расположење. У тој гомили лежали су разбацани предмети из куће Мирослава Спалајковића, Мише Тривунца, Илије Пржића, Милана Стојадиновића, Александра Цинцар Марковића, Милана Сршкића, арх. Смирнова, Станислава Кракова, неког богатог господина

Перишића. Вељко Петровић је о том друштву говорио као човек који се већ потпуно одвојио од њих и постао неосетљив и равнодушан према њиховој судбини. Увек када је причао о том грађанском свету, понашао се као да му никада није припадао, као да је пропаст тог света нешто најприродније на свету, као да се у том ишчезавању испунила и нека дуго очекивана овоземаљска правда.

Ту, у тој бившој краљичиној соби Вељко Петровић је писао и своју приступну академску беседу, поему "Милтон и гуслар". Рекао бих да је ту више глумио да пише текст јер су га сваки час прекидали досадним, свакодневним питањима. Приметио сам да он због тог узнемиравања никада није плануо, нити је забранио да му док ради досађују. На сваки прекид трзао би се као опарен, а затим би дуго и нема посматрао напасника, правећи се као да га једва запажа негде у даљини. Чак је и жмиркао, баш онако како то чине они који су кратковиди. И то је био неки његов мали театар, тако да се његово понашање битно и сасвим упадљиво разликовало од Кашанинове хладне учтивости. Вељко је без сумње био жовијалнији, мазнији, податнији од крутог Кашанина који се у Музеју осећао сигурнијим, као човек који је све то први поставио и довео у ред. У односу на њега, Вељко Петровић је подсећао на господског сина који троши туђу течевину, па се олако подсмева очевом тврдичлуку и свакодневном одрицању. Заправо, Вељко се понашао доста несигурно у том Музеју комплексног садржаја, као да је тачно наслућивао да сви музејски стручњаци у њему виде аматера коме не треба сувише веровати. Осећао је он добро да се у Музеју појавио после једног рата и револуције, у временима када је све било неизвесно, када се ни људима ни уметничким предметима није могла предвидети судбина.

А у тај Музеј долазили су тада увек нови и сасвим необични људи. Татомир Вукановић био је само претходница за оне који ће после наступити. У партизанској блузи, марширајући непријатним војничким кораком, појавила се Нада Андрејевић-Кун. По музеју је шетала са увек смркнутим лицем које је подсећало на неумољиве револуционарке из руских романа. Све нас је посматрала као сумњива лица. Пред њеним воденоплавим очима обавезно је ишчезавала сигурност и гасила се свака ведрина. Чак је и уметничке слике посматрала иследнички пажљиво, као да трага за неком скривеном подвалом. Није она била ни гласна, ни наметљива. Напротив, мало је говорила, али је увек остављала утисак дежурног егзекутора револуције који привремено, али само привремено, нема посла. Нека тиха претња оглашавала се из њеног чврстог, једног тела жене у пуној снази. Понекад сам је доживљавао сасвим еротски, као жену која је у дугим годинама борбе, силом потиснула и угушила сваку женственост. Сада, у миру, она је још била неопуштена, увек у грчу, одбојна и мрка. У оној припијеној војничкој блузи личила је на неку модерну персонификацију Минерве са очима позајмљеним из главе какве Медузе. У њеном присуству чак је и кочоперни Татомир Вукановић губио своју наметљиво исказану сигурност. За мене је било нарочито занимљиво да посматрам понашање Вељка Петровића у присуству ове ћутљиве и неприступачне жене. Имао сам утисак да је Вељко Петровић по својој навици одмах пожелео да је опчини и прикључи парохији својих обожавалаца. Одмах је осетио да је Нада Андрејевић Кун тврђи орах и да се она добро ушанчила слепом оданошћу партији, идеологији и да је тип човека који не подноси сувишне интелектуалне

дилеме. Сем тога, та кћерка богатог београдског столара имала је и добру партијску биографију до које је дошла на тежак начин, и уз много опасности. Пред том женом, Петровић се шепурио ка паун, а ја сам имао неодољиви утисак да га она посматра са неповерењем, као буржуја стручњака, преузетог зато је тренутно нема бољега, а овај ће добро служити. Оваквим људима никад докраја не треба веровати, већ их треба оставити да покорно каскају за победничким ходом револуције. Тако рећи од првог дана зачела се између њих нека невидљива борба. Били су то Вељкови упорни покушаји да га та сумњичава жена престане посматрати као неки иследник, као судија и непријатељ. Не сећам се да је Вељко Петровић у то прво време икада успео да је насмеје, не из срца, већ да јој барем измами и најмању гримасу смеха и ведрине. Упркос неуспесима, Вељко се није предавао, већ је и даље упорно својом љубазношћу опседао ту неосвојиву тврђаву. Заправо, он је у маломе само понављао оно што је већ увећано примењивао у односу на нову власт. Тој власти он је прилазио као прави заљубљеник, као човек који је спреман да цео свој књижевни дар стави у службу високих циљева наше револуције. Постепено, он се претворио у узорног грађанина, чија политичка убеђења у целости покривају задаци Народног фронта. Време његовог искушеништва брзо је прошло и он је ускоро постао тражена личност јавних наступа и пријема. Пут у високо друштво био је отворен, и Вељко Петровић је њиме кренуо сасвим уверен да не изневерава пркосне идеале своје младости. Допало му је сценско шепурење и улога државног наздравичара. А када су убрзо уследиле и прве привилегије, исказане најпре кроз дипломатске магацине затвореног типа, Вељко Петровић их је узимао у дубоком уверењу да му и оне следују, као јавно признање и као праведна подела дарова.

***

Сећам се са каквим смо болом и гневом примили вест да ћемо се селити из краљевог двора у тесне и нефункционалне просторије некадашње Београдске берзе. То поново паковање, тек распакованих музејских драгоцености, доживели смо сви као праву срамоту и национални пораз. Кућа из које се иселио један краљ да би у њу ушао Музеј, постала је мета српских политичара, тако да је наша сеоба постала неизбежна. Сећам се са каквим смо бесом посматрали нашег новог директора који је своје незадовољство испољавао само у четири ока, а никада на јавном месту. Приватно је тада дурљиво говорио "они", заборављајући да је својим ћутањем на јавном месту и сам постао саучесник ове срамне операције. Вељко је шетао под маском увређеног човека, али је избегавао да неким озбиљнијим протестом озловољи моћнике. Тада смо се са уздасима сећали Милана Кашанина, дубоко уверени да би он спречио овакво насиље према Музеју. Без обзира на реалност овакве процене, за нас очајнике, она је била једино сигурно уточиште, једини ослонац нашег немоћног отпора. Од те сеобе Музеја Вељко Петровић се још дуго није могао да опорави у очима своји службеника. Он за нас није био само командант који је изгубио једну битку, а капитулација коју смо посматрали, оцењена је као дубока увреда српске културне баштине. Пред тим чином биле су сасвим недовољне све Вељкове незадовољничке гримасе, сво то детињасто кривељење, лажно ишчуђавање, а посебно неосећање властите одговорности.

Сва ова збивања примао сам тешко и болно. И данас памтим сав ужас мојих првих послератних открића, а посебно оне моралне поремећаје који су, као нека дубока тектонска померања, довели и до незаустављиве националне низбрдице. Свакако да је моје најтеже откриће које сам понео из Музеја било да смо као народ пристали да затremo своје историјско памћење и да смо чврсто решени да ископамо и властити гроб. У таквим суморним тренуцима мога живота, често су у мени одјекивале оне мудре речи гостију у салону Рајићевих, једнако као видовита предсказања чика-Алексе Стојковића, који је све своје судове и оцене о догађајима и људима, заснивао на њиховом односу према раду.

- Дошли нерадници да узму туђу муку, све на готово и фрај. Борили се четири године, а сад ко ће да им плати све те њихове заслуге. Све ће да поједу, ко скакавци, а највећа им је лудост да углаву бију сељака, нашег јединог хранитеља. Какви амерички пакети, ми да хранимо Европу, а не да нам други дотурају милостињу, а ми као слепци пружили руку па узимај јер је муфте.

Према; Дејан Медаковић
EPHEMERIS 2
Хроника једне породице
БИГЗ, Београд, 1993.